

ТАГОРЕ И ЈЕЛЕНА ДИМИТРИЈЕВИЋ: ЗАБОРАВЉЕНИ ПУТОПИС ИЗ ИНДИЈЕ

У овом раду се анализира путопис из Индије (1927) Јелене Димитријевић (1862-1945), необичне српске књижевнице која је својим делима, феминистичким ставовима и активним чином путовања на Исток и Запад превазишла оквире патријархалног реалитета на раскршћу 19. и 20. века. Посебно је фасцинантна бескрајна лакоћа луталачког процеса: од замисли до остварења визије, Јелену Димитријевић није могло да заустави ниједно ограничење – ни пол, ни године, нити опасности током путовања у првој половини 20. века. Тако ју је и љубав према песнику Тагору повела на дуги пут у Индију, где је имала прилике да укрсти теоретска сазнања о Далеком истоку са комплексним мозаиком културног и духовног богатства *Другог*. Под утицајем имаголошких, феминистичких и гинеокритичких теорија, покушали смо да приближимо овај текст савременом читалачком аудиторијуму, као зачудни пример књижевног сведочанства о великом песнику, али и о историји менталитета, историји система вредности и историји свакодневног живота Индије, у које су уграђене слике о другој (хетеро-слике) и слике о себи (ауто-слике), те их можемо перципирати као детекторе промена у перцепцији културе Далеког истока у 20. веку и данас.

Кључне речи: Тагоре, Индија, имагологија, гинеокритика, *Други*, Ганди, путопис

Жена велике ерудиције, васпитавана у духу српског културног наслеђа и православне религије, али и под утицајем савремених европских научних, културних и уметничких достигнућа; полиглоткиња (говорила је енглески, француски, немачки, грчки и турски језик), Јелена Димитријевић је своја теоријска знања укрстила са непосредним искуством стеченим у додиру са другим нацијама, културама и религијама. Духов-

---

¹ jovanaq@gmail.com

на мапа њених путовања уписује готово целу земаљску куглу и садржи детаљне анализе најзначајнијих друштвених, културних и политичких догађаја тог периода, као и истраживачке пројекте о представницима / представницама различитих народа Истока и Запада, датих кроз књижевно-уметничку, етнографску, друштвено-историјску, религиозно-митолошку и феминистичку перспективу.

Српска књижевница рођена је у Крушевцу 27. марта 1862. године. Образовање је започела у кући свог ујака Милисаву Кнез-Милојковића, једног од најбогатијих људи у овом делу Србије, чија је породица, по стилу живота и раскоши, подсећала на руско земљопоседничко племство. Ј. Димитријевић се образовала на приватним часовима, које су јој држали професори алексиначке Учитељске школе. Снажан утисак на развој њене књижевне инспирације имао је боравак у Нишу, у који је дошла удајом за Јована Димитријевића, артиљеријског поручника, 15. фебруара 1881. године. Супруг јој се веома дивио због широког образовања и константне потребе за учењем, те јој је увек пружио несебичну подршку у интелектуалном и уметничком афирмисању.

Љубав ове светске путнице према свету уметности прерасла је у потребу за поетском експресијом већ у најранијем животном добу. Инспирирана егзотиком нишких харема, Ј. Димитријевић је почела да објављује поезију у романтичарском маниру, а потом и да истражује уметничке могућности у прозној форми, пишући реалистичне приповетке са темама из корпуса српских и турских обичаја, као и путописе о турским харемима у Нишу и Солуну. Објавила је роман *Нове* (о процесима модернизације турских жена) за који је добила награду Српске књижевне задруге. Будући да је готово цео живот посветила путовањима, њено књижевно-уметничко стваралаштво је обухватало, с једне стране, путописе о Америци, о земљама Блиског истока и о Индији, а с друге приповетке и поезију, које је редовно објављивала у књижевној периодици². Изузетно цењена у српском књижевно-критичком аудиторијуму, Јелена Димитријевић је добила потврду вредности и од знаменитог Филипа Ван Тигема, који ју је уврстио у први том третомног *Речника лијератури*, дефинишући њене текстове као изванредна путописна казивања.

Средином друге деценије прошлог века, љубав према културама, традицијама и религијама Истока одвела ју је на сам извор светских цивилизација – у Индију. Провевши више од пола живота у проучавању Оријента, списатељица је сада имала прилике да упореди своја сазнања о Блиском истоку са реалитетом Далеког истока, чија је *другоси* заснована на синкретизму хин-

² У књижевној заоставштини остале су у рукопису три збирке поезије, аутобиографски роман *Мелиомена* и незавршена верзија путописа о Далеком истоку.

дуистичке, исламске и будистичке религије и другачијем духовном искуству. Године 1927. прво је у *Политици* објавила чланак „У граду великог индијског песника. Дом Тагора без свог господара“, о познанству са индијским песником. То је била најавна за путопис *Писма из Индије*, који је изашао из штампе годину дана касније.³ Овај кратак текст, у чијој се структури истичу две епитоларне јединице, носи изузетно битан аспект који осветљава духовни географизам Јелене Димитријевић: естетика дела лежи у пресеку њених ставова о представницима индијске нације и њиховој култури, чији значај открива у мозаичности различитих, често супротних елемената, традицији и суштинској тежњи за смирењем, као остварењем највишег религиозног принципа.

Одлуку о путовању донела је на завршетку своје истраживачке авантуре на северу Африке. Читамо на крају путописа *Седам мора и четири океана. Пућем око светиња* да је тренутак куповине карте за Бомбај списатељица перципирала као халуциногено искуство, а не као свесну одлуку да путовање настави: *У часу кад сам изустила „дајте ми карту за Бомбај“ учинило ми се некако чудно, не као сан, него као халуцинација* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1940: 404). Одлазак у Индију је за њу значао испуњење егзотичног сна, обогаћеног визијама о непознатом свету, толико далеком, да никада није мислила да ће имати прилике да га открије. На пут је кренула у фебруару 1927. године бродом из Александрије. Током два месеца, обишла је земљу *гошвова целу* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:1) и видела *светиња је њеној деци светиња* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:1).

У путопису који је посветила Удружењу српских студенткиња, Јелена Димитријевић није детаљно презентовала своја искуства (као у претходним делима), већ је за централну тему изабрала сусрет са најчувенијим индијским песником, нобеловцем Рабиндранатом Тагором, око које се преплићу импресионистичке слике о људима, култури, религији, као и о раскошном сјају архитектуре и природе, али и о језивој беди највећег дела индијске популације. Иако је посвећено женским представницама српске нације, дело се разликује од осталих путописа – изостала је анализа женског света и родно-феминистичка перспектива. Верујемо да је имала намеру да у будућности објави комплетан извештај о Индији у планираном другом делу путописа *Пућ око светиња*, као и о својим путовањима на Далеки исток – у Кину и Јапан.⁴

³ Дана 6. фебруара 1928, на Народном универзитету у Београду, списатељица је јавно прочитала путопис, дочаравши мистичну лепоту и егзотику Индије, кроз сплет прича о свакодневном животу и обичним људима, о чувеном песнику Тагору, споменицима културе и архитектонским грађевинама, као и о религиозним, феминистичким и политичким питањима.

⁴ Доказ за то је сам назив дела *Седам мора и четири океана. Пућем око светиња*, као и напомена на последњој страни: „Крај прве књиге“ (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1940: 406).

Већ на самом почетку Јелена Димитријевић истиче да је сусрет са Индијом представљао снажно и јединствено емотивно искуство које није доживела на претходним оријенталним путовањима:

Индија ми је срцу ближа од свих земаља које сам походила на оване своје дугоме пућу по Истоку. (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:1)

Супротстављајући теоријска знања практичном искуству, списатељица закључује да *Индија није онаква како сам о њој читала и слушала* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:1). Уверена је да *странци* проучаваоци нису успели да појме мистерију и духовну комплексност егзотичне земље, нити су имали свест о њеној ванвремености и специфичној независности од историјских, културних и друштвено-политичких токова:

Индија није остарела, а није се ни помладила: и данас је онаква каква је била када је Буда држао прву проповед, у Сарнаћу, у близини светог града Бенареса...Мајка Индија! (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:1-2).

Можемо да претпоставимо да је њено знање било засновано примарно на британској литератури: путописима, уметничкој књижевности, као и на научним извештајима из 19. и 20. века о најзначајнијој колонији *Царства у којем Сунце никад не залази*, оптерећених етноцентричним стереотипима, националним, верским и расним предрасудама. Као што примећује Едвард Саид, имагинацијско испитивање Оријента било је:

„Мање или више ексклузивно засновано на сувереној западној свести, из чијег је неугроженог средишњег положаја изронио оријентални свет, најпре у складу са општим идејама о томе ко је и шта је Оријенталац, а затим и у складу с детаљном логиком, којом није владала само емпиријска реалност, него скуп жеља, репресија, улагања и пројекција... Свеколико знање о Индији је било на неки начин обојено и обележено, оскрнављено чињеницом да носи масивни белег политике“ (САИД 2000:15 и 22).

Задивљена и инспирисана чудесном странашћу индијског потконтинента, Јелена Димитријевић је желела да се у свом путописном извештају уздигне изнад западњачких предрасуда и интеркултурног нераумевања и да, са космополитским ентузијазмом, детектује најлепше аспекте егзотичне културе, традиције и религије. Индивидуално духовно испуњење списатељица постиже кроз исцрпљујуће путовање у најважније индијске градове, ходочашћем у храмове и проучавањем људи и обичаја. Међутим, из обиља сазнања, успомена и искустава, овог пута одлучује да националном аудиторијуму презентује пре свега сусрет са једним од најважнијих људи у Индији, поетом Рабиндранатом Тагором. На тај начин је обезбедила својем делу документарни значај и високу

уметничку актуелност.⁵ После кратког општег увода о доживљају Индије, књижевница се фокусира на опис својег трагања за чувеним песником, које прераста у есеј о људима које среће успут и о друштвено-политичкој стварности државе у антагонизму хиљадугодишњег система духовних вредности и колонијалног система, као и наметнутих западњачких правила и обичаја.

Кружећи аутомобилом по Калкути у потрази за Тагорином кућом, она описује свет који види иза прозорских стакала, служећи се истим уметничким поступком као и у путопису *Писма из Солуна* – импресионистичким низањем слика о људима у различитим видовима традиционалне ношње, *свештим* животињама (краве, мајмуни и паунови) које слободно тумарају у саобраћају, градској архитектури (где доминира бела боја, која још више истиче моћ сунчеве светлости) и описом хаотичне атмосфере на препуним улицама. Јелена богати свој опис синестезијом звукова, мириса и боја: вика трговаца која се меша са запомагањем просјака, музика кротитеља змија и бука аутомобила; мириси хиљаде зачина и егзотичне флоре; узбудљиви спектар јарких боја одеће, природе, украси на свetim животињама али изнад свега, контраст свог тог шаренила са сјајном црном кожом домородаца у *свим нијансама, почевши од чоколадасте до црне као у суданских црнаца, која се преливала се на сунцу као да је од полиширане ораховине или полиране бронзе, нарочито кожа људи из четврте касне или оних ван касне што се зову парије* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928: 6). Егзотичну естетику представника индијске нације и њиховог духовног бића списатељица дефинише као хармоничан склад лепоте тела и ума и на више места у путопису инсистира на синтагми *индијски младић интелигентног лица*, наглашавајући да се *на погледе интелигентних Индуса већ навикла* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928: 9). То долази до изражаја у опису Тагориних рођака, које је упознала у песниковој кући у Калкути – сликара и доктора, који својом лепотом, елегантном традиционалном одећом, интелектом и аристократским држањем оличавају њену поетску идеализовану слику о земљи која је духовнија, религиознија и дубље везана за традицију него Запад. Имплицитно негирајући етноцентричну теорију о Индији као жртви неразвијености или примитивизма⁶,

⁵ Као доказ да је планирала да у будућности напише детаљан путопис о Средњем истоку сведочи и реченица на почетку другог писма: *Опет писмо из Мадраса, али и сад не о Мадрасу, него продужење о посећени Рабиндранџу Тагори.* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:13)

⁶ Илустрација западњачког става о индијском народу представља и теза признатог енглеског писца Џона Стјуарта Мила, који је у својим делима *О слободи* и *Представничка власти* рекао да се његови погледи „не могу применити на Индију (где је дуго радио као службеник Канцеларије за Индију) зато што су

списатељица схвата потребу да се национално-религијска традиција сачува као принцип, као заштита која омогућује очување националног ентитета и древних обичаја, посебно пред лицем колонијалног система, који има за циљ да му одузме индивидуалност и наметне своја правила. Међутим, иако опчињена егзотичном странашћу, Ј. Димитријевић и у овом путопису наглашава да наступа са позиције поносне представнице српске нације, која верује да грандиозна држава Индија види у Србији светао пример за стицање слободе и независности, који треба следити у борби против западњачких колонизатора:

Један од ове двојице, зацело доктор, рече да је био у Србији у раџу. И ја сам уобрази­ла да су ме ова два необична човека примили у кућу само зашто што сам ја младићу казала да сам из Србије. Јер великој Индији импонује мала Србија; и њу узимају као идеал за остварење својих идеала. (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:12)

У уводном поглављу смо истакли да је Јелена Димитријевић имала запањујућу енергију и ентузијазам који су јој омогућавали да преброди све тешкоће и препреке на путевима откривања непознатих светова. Шездесетпетогодишња списатељица није се бојала свих опасности које је са собом носило лутање по индијском континенту почетком 20. века. Страст према страном, према новим сазнањима и огромна жеља да прочита­но и измаштано лично доживи водило ју је све даље на Исток. То је чини уникатном личношћу у низу великих путника у српској књижевности – од Светог Саве, преко Доситеја, Вука, Дучића, до савремених писаца данас када је путовање олакшано и контролисано конформистичким погодностима савременог доба. Чак је и њена жеља да упозна великог индијског песника Рабиндраната Тагору била сама по себи уникатна – Јелена је имала прилике да сусрет реализује још у Египту, где су боравили у истом хотелу. Међутим, она то није желела учинити, дубоко верујући да се величина једне личности може спознати само у његовом природном окружењу. Стога је одлучила да га посети у његовом дому у Индији. Са тог пута није могла да је одврати ни чињеница да Тагоре није више живео на адреси коју је имала, већ на својем имању неколико стотина километара далеко од Калкуте. Потрагу за великим песником је одлучно наставила, упркос даљини, исцрпљујућем и дуготрајном путовању возом и стравичној врућини:

Ја сам се била решила да нађем и посетим у Санџиникетану Рабиндраната Тагору...Ја држим да би се многа друга на мом месџу враћила, пошто је требало дуго чекаати на станици на једној врућни што се

Индуси инфериорни цивилизацијски, ако не и расно“ (цитат према САИД 2000: 33).

ширила као њожар, у једној гунгули шћо је надолазила као река; а ја се не враћи (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:13-14).

Песник којег је Јелена Димитријевић желела да лично упозна, Рабиндранат Тагоре (1861–1941), спада у најзначајније личности целокупне индоенглеске књижевности. Иако је углавном писао на бенгалском језику, Тагоре представља један од ретких случајева успешног књижевног билингвитета, због чега је за преводе сопствених дела на енглески језик 1913. године добио Нобелову награду за књижевност⁷. На својим многобројним путовањима по Европи, Америци и Азији, песник је остварио везу између светске и индијске културе, ширио хуманистичке идеје, залагао се за мир и толеранцију међу народима и скупао средства за реализацију образовних програма у Индији. Посетио је и престоницу Краљевине Југославије у периоду од 14. до 16. новембра 1926. године. Његов долазак је био праћен огромним интересовањем грађана, као и сталном медијском пажњом, а врхунац посете представљала су два предавања која је одржао на Београдском универзитету: “О савременој цивилизацији” и “Значење уметности”. Према речима новинара Петра Милатовића, прво предавање у препуној универзитетској сали било је обележено скандалом који су изазвали представници зенитизма, на челу са Љубомиром Мицићем, уредником часописа *Зенић*. Бацајући увредљиве летке на српском и енглеском језику, зенитисти су напали нобеловца зато што се није прикључио Гандијевој борби за независност и ослобођење Индије од колонијалне власти. Иако га је овај скандал видно потресао, Тагоре је наставио предавање и одлучио да, супротно првобитној агенди, одржи још једно следећег дана. На одласку из Југославије, штампа је забележила његове опроштајне речи: “Врло сам срећан што могу да видим народ који се много разликује од осталих западних народа...Ја волим овај народ што има спонтано осећање, што има топло срце које уме да одушеви...Ја се осећам као птица која има два гнезда на две супротне обале. Ја сам сретан што се налазим у земљи пребогатој љубављу...”. (МИЛАТОВИЋ 2006)

Иако у путопису Јелена Димитријевић не помиње описани инцидент⁸, она детаљно преноси разговор два учена Индијца, својих сапутника у возу, присталица двеју супротних политичко-идеолошких струја: Гандијеве и Тагорине, који представља илустрацију ставова два најзначајнија човека Индије, као и објашњење скандала који се десио у Бео-

⁷ Најупечатљивији као лирничар, овај свестрани књижевник је слављен широм света захваљујући збиркама стихова *Гитанцале* (1912) и *Градинар* (1913), али и романима, приповеткама, драмама, као и филозофско-публицистичким радовима .

⁸ У периоду Тагорине посете Београду боравила је у Италији.

граду. У циљу разумевања њихових аргумената, неопходно је познавати генезу настанка индијске државе и њену национално-верску структуру.

Национално буђење у Индији почиње осамдесетих година 19. века. Знак појаве индијског национализма било је оснивање Индијског националног конгреса 1885. године, који је у почетку окупљао све Индијце, међутим 1906. муслимани се сепаратишу кроз оснивање Свеиндијске муслиманске лиге. Иако су Британци дуго веровали да никада неће отићи из Индије, илузију о неуништивости Британског царства срушио је Први светски рат. У том периоду на Индијском потконтиненту активно делује муслимански Хилафетски покрет, који је активно сарађивао са Индијским националним конгресом, под вођством Махатме Гандија (1869–1948). То је поделило индијске вође на две идејно-политичке струје: гандијевску, која је подразумевала борбу за независност Индије и њених грађана свих вера и потпуно ослобађање од британске империје; и другу, умеренију, којој је припадао и песник Рабиндранат Тагоре, чији су се ставови заснивали на подупирању сарадње хиндуса са колонизаторима, како би се спречили сукоби за превласт са муслиманским становништвом. Услед такве политичке ситуације, зенитисти су изазвали скандал нападши Тагору у Београду, јер су ватрено подржавали Гандијеву јединствену политику усмерену на освајање потпуне независности од западњачке власти.

Стога Јелена Димитријевић има потребу у путопису да објасни њихов значај: *Бићи у Бенгалу а не видећи индуског поета истио је шћо бићи у Бенаресу а не видећи Злајни храм или обожавање сунца јућром на реци Ганг. Као шћо су политичка начела Тагорова и Гандијева различитија, шћо су различитија убеђења њиних сународника. Јер једни су уз Тагора, други уз Гандија: а сви имају подједнако пошћовање за оба своја велика земљака. Управо, ово и није пошћовање, него кулћ. А шћо рејко кад кажу Тагор, него Поећ, ја мислим из истћог разлога из којег шћурски фанатичци не кажу Мухамед, него Пејгамбер: да му не би помињали име по профаним местима* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:14-15).

Град у који је Јелена Димитријевић допутовала из Калкуте, Сантиникетан, стекао је велики културно-образовни значај управо захваљујући Рабиндранату Тагори. У жељи да афирмише образовни систем у Индији, он је 1918. године основао нови тип колеџа (који је представљао спој традиционалне индијске мисли и савремених светских научних сазнања) као и центар за хуманистичке студије. Упознавши гуруе и њихове ученике, књижевница поново наглашава колико се диви духовном бићу Индуса, у чијем *инћелигенћном* погледу назире начела религиозне филозофије о илузорности материјалног света, потпуној преданости божанском апсолуту са циљем постизања стања блаженства и духовног ослобођења:

Али никад човек није видео интелигентнијих очију, оних крућних немирних индуских очију иако се чини да ни у шта не гледају и да погледима луштају по неким унутарњим световима који немају ничег заједничког са спољашњим светом (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:21).

На списатељицу Тагорин ученик Кришна оставља снажан утисак. Детаљним описом физичког изгледа и одеће, она означава његову лепоту, елеганцију и грациозност као специфични вид хермафродитизма:

Мушко или женско? По шалу бих рекла „мушко“, али по њлаћну шта је изгледало као сари, по великим златним карикама на ушима шта су се сијале према сунцу, по гривнама на голим мишицама и на босим ногама, нарочито по ходу сићном и грациозном ја закључих да је женско: млада и лепа, врло лепа иако мало и сувише гарава девојка...Коса црна и коврџава не краћко ошишана, него осечена како је секу париске ле гарцоннес, млади девојке без прсију и бедара, те лице на млади мушкарце. Кад већ штаде преда мном, ја видех да је мушко, јер, иако врло млади, имало је бркове, по јест брчиће, врло мале, чак мало уредене, онолико колико су се онако мали могли уредити. (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928: 19)

Представљањем колеца, рецитовањем стихова на оригиналном бенгалском језику (који списатељицу по нагласку подсећа на македонски) и анализом Тагорине поезије, Кришна поступно уводи Јелену Димитријевић у специфичну атмосферу песниковог света и друштва, како би је синестезијом слика, боја и звукова духовно припремио за сусрет са великим песником. Сличним поступком – детаљним описом свих аспеката његовог окружења, Јелена је успела да читаоцима приближи непознати и егзотични свет и да му имплицитно објасни Тагорин иконићни статус у Индији. Она то признаје на крају путописа:

Можда ће вам се учинити да је у ова два писма из Индије, ућућена вама, младим девојкама, студенткињама, много појединосћи. Али није тако. Јер те појединосћи од поднебља, атмосфере, вегетације; од предела, месћа и људи оквир су око духовног лика Тагорова, као шта су они разни богови и божанства у облику људи и животиња по индуским храмовима оквир око светог бића Брамина. И ово и оно није ништа друго до Индија, и дух и душа њене деце. (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928: 31)

Сусрет са песником је био готово осујећен услед његове тешке болести – маларије. Међутим, с обзиром на то да је гошћа долазила из Београда, града који је на њега оставио снажан утисак, Тагоре је одлучио да је прими упркос потпуној исцрпљености. Посматрајући његову неobicну кућу (*Не кућа се у зеленилу, него у сунцу. У каквом сунцу, Боже мој! Усамљена, близу друма шта се бели као да је посућ брашном (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928: 23)*), узбућење због наступајуће посете изненада се претвара у осећање дубоке усамљености и носталгије за домовином:

Уираво, њрође ми нештио као нож кроз срце. „Боже мој, где сам ја? Куда сам забасала?“ Никад ми се не учини да сам шако далеко од своје земље као шого шренушка у овом усамљеном, гошово њустом месту у Бенгалу где живи индуски њоеш. (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:23)

Књижевница истиче да је, из сажаљења према болеснику, готово била спремна да одустане од посете када јој је на улазу саопштено да је песник *врло болестан; и свака реч коју изустии сирашино га замара* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:23), међутим, не дозволише јој: *„Поеш вас чека“*; *рече ми секретар озбиљно* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:23). Она даје детаљан опис Тагориног изгледа, одеће и менталног стања:

Да, њоеш ме је чекао. Седео је, али не као Брама или Буда, штио ће рећи њрекришених ногу, него на сшолицу...Око њега све је гологлаво, босо и гошово голо, а он је обучен и обувен, само штио је гологлав...И што није лако обучен, него у дугачку шешку хаљину кројем налик на њошовске маншије. Уосшалом, шаква хаљина носи се на Иштоку. Брада му је дугачка, али није онаква какву сам је виђала на његовој слици и која ми се некад чинила необична, а сад ми је обична, њошшо шакову браду носе многи Индуси. Сад је дугачка и ненегована. И коса му је дугачка и ненегована. По очима и јагодицама њознало се да је у грозници. Мршав болестан, а уштоао из њостеље и изишао на веранду да шу дочека и њрими гостиа. (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928: 24).

Обузета великим узбуђењем због сусрета са песником, књижевница му је саопштила да га је могла видети већ у Каиру, али да то није учинила, јер је желела да га упозна у матичној држави, као и да се први пут сусрела са његовим књижевним стваралаштвом у Америци. На бујицу речи, Тагоре је одговарао кратким и недовршеним реченицама, препуштајући Јелени Димитријевић да схвати њихов смисао:

Помену словенско гостшољубље...Све крајико, остшављајући мени да њогађам. Али, свака његова реч мени је њадала на срце као камен. Јер што и није био говор, него шешко болесничко сшењање. (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:24)

Из њиховог кратког дијалога, списатељица изводи две претпоставке:

И ја исшрва уобразих да ме је велики Индус овако болестан само зашо примиио штио сам из Београда...А њосле њоверовах да ме је њримио иако болестан зашо штио је смашрао за грехошу да ме вратиш (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:24-25). Међутим, узбуђење и радост због оствареног сусрета су се убрзо трансформисали у потпуно супротна осећања – увеређеност и пониженост. Она почиње да сумња да је песник заиста болестан, објашњавајући његову резервисаност као хладноћу и уображеност:

Јер ја уобразих да Тагор није болестан, него хладан. Зашио ме је њримио? И како ме он што њустии, а ниједне речи њријашељске или њоздрава

средини у којој је пре крајњег времена био. У души се осећних увређена, и понижена у својем националном самољубљу (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:25).

Да је жртва сопствене предрасуде, убрзо ју је уверила порука коју је примила од Тагора преко његовог секретара:

„Поет вас је молио да се не враћате у Калкућу вечерас,“ рече секретар задихано, те се видело да је журио да нас стигне.

„Зашто?“ уићих ја, веома изненађена.

„Зашто што за вас није резервисано место у возу. Ноћи су у Индији, као што знате, свеже. На једној станици воз се мења и чека се од 10 – 12. И пошто је овај воз, на овој споредној прузи, један од најспорих, ви бисте стигли у Калкућу тек сутра ујутру.“...“Поет вам је поручио да ће вам послати поштељу из своје куће...Кад бисте ви вечерас отиштовали Поет би се још више разболео. Поет је осећљив, о, кад бисте знали како је осећљив наш Поет!“ (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:25-26).

Своју пређашњу заблуду Ј. Димитријевић тумачи типичним људским обрасцем понашања у страној земљи, у сусрету са непознатим људима и обичајима и истиче да је таква врста интелектуалног неспоразума њен вечити пратилац на путовањима:

Видех да „Тагорина хладноћа“ није била ништа друго до „моје уображење“. У туђим земљама, међу туђим људима, где ме нико не познаје, на мене такво расположење често наилази: све се бојим да се не понизим, или да ме не понизе (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:27).

На другом месту у путопису она ће записати да је, услед непознавања индијских обичаја при поздрављању, упорно кршила неписана правила и на силу се руковала са Индијцима, иако јој је њихово устезање и очигледно негодовање било веома непријатно:

Кад нисам знала да се Индуси не додирују руком с онима који нису Индуси, ја сам им пружала руку да се рукујем; и ако бих успела да кога човека или жену ухватим за руку, мени се чинило да та рука, уска и сувише мала и као да је без костију, гледа да се измигољи из моје руке, и да се мигољи као нека живоћиница, и било ми је веома непријатно, чак грозно. Али, како чух да сматрају да су остали нечисти од додира оног који није Индус, те иду да се перу, ја више ниједном Индусу не пружих руку (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:10).

Овај пасаж уједно представља и илустрацију хиндуистичког погледа на невернике који су на духовно нижем нивоу и самим тим нечисти и недостојни поштовања. Доказ за то је и чињеница да представници других религија у Индији (ислама и хришћанства) не припадају кастином систему.

У прилог својој почетној тези о ванвремености Индије и њеном одбијању да се покори западњачким обичајима, Јелена Димитријевић опи-

сује холандског студента у Сантаникетану, који је у потпуности примио индијски систем вредности, језик и правила, али при том није дошло до интеркултурне размене, јер *Индуси нису примили од њега гоштво нишита. Ови људи не мењају своје обичаје и навике као што Ганг не мења свој ток и Хималаји свој облик...*(ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928: 27-28).

Упркос рационалистичком духу и потреби започне дебату са *Другим* о објективној истинитости ставова о његовој нацији, религији и култури, Јелена Димитријевић је сматрала да је основни пут за разумевање странца дијалог са њим. То је био мото свих њених истраживачких авантура. Она доноси у целини монолог Тагориног сарадника Кришне о хиндуистичким животним, духовним и културним принципима, кроз пресек Гандијеве и Тагорине филозофије:

Ми обожавамо Природу: воду, ватру, сунце. Јесте ли били на Светом Ганги у Светом Бенаресу кад се рађа сунце? Ми живимо простијим првобитним животом. И Ганди нас учи да увек живимо простио чувајући своју веру и своје обичаје. Тагор нам пева и патриотске и мистичне песме. И ми видимо да смо на свету дошли из ничега да исцунимо нешто... (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928: 29-30).

На крају, списатељица негира етноцентричну теорију о примарној важности и првенству западњачких опсервација о источном *Другом*, у односу на представу из угла домородаца. Она закључује да је за њено разумевање суштине индијског потконтинента Кришнин монолог имао пресудну улогу: *Да сам читала о Индији десет дана нешто што су писали странци не би било овако као ово што чух за неколико часова од овог урођеника* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:30).

У својем последњем интервјуу у *Времену* (14.4.1940) Јелена Димитријевић ће закључити да „у Истоку има нешто величанствено. И рекло би се, тешко је Европљанину да сву ту мистерију једног вековног митског живота прими до дна. Исток има своју културу, свој начин живота, он дише на свој начин. И заиста су белци мало културни кад им насилно уносе такозвану своју културу. Треба пустити све људе да живе у свом свету.“ (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1940:17). Она сама је доживљавала Индију као прародитељку спиритуалности и бескрајне раскоши духа у оквирима страховите материјалне беде. Завршавајући путопис са синтагмом *Мајка Индија*, која се као рефрен непрестано понавља у делу, Јелена Димитријевић имплицитно поставља ову земљу као симбол људске безграничне комплексности, која се развија и афирмише у цивилизацијским процесима – од најнижих ступњева људског сазнања ка отвореним хоризонтима могућности и достигнућа модерног доба.

Као што смо напоменули на почетку рада, у *Писмима из Индије* Јелене Димитријевић готово да и не помиње женски пол – сем кратког

пасуса о видовима ношње Индијки (који је дат паралелно са коресподентним описом мушке), примедбе да у Индији жене нису опседнуте модом као на западу (*Људи су ... по целој Индији зајочињали разговор о пољитици; а жене нису о моди, пој тамо европској моди што је захваћила и Египат и Сирију и Палестину, али није Индију.* (ДИМИТРИЈЕВИЋ 1928:14)) и кратког помена три студенткиње у Сантаникетану и њихове *гараве* лепоте. За феминисткињу која је готово цео живот посветила писању о женама из различитих поднебља, религија и култура, ово свесно одступање од уобичајеног стваралачког принципа никако не значи да је Јелена променила објект интересовања. Наиме, захваљујући чланку из *Пољитике* (22.6.1930) знамо да је списатељица у Индији боравила код најутицајније индијске феминисткиње у Бомбају, госпође Тате⁹ с којом је успоставила блиско пријатељство. Захваљујући њој, списатељица је имала прилике да спозна суштину комплексне женске проблематике у Индији, њен положај у односу на правила и систем вредности религије, културе и традиције, као и женску улогу у процесу националног буђења државе и ослобођења од колонијалног система власти. Верујемо да је намеравала да своја сазнања публикује¹⁰. Остаје мистерија због чега то није урадила у току свог дугог живота, као што остаје и питање зашто није завршила и објавила други део путописа *Седам мора и три океана. Путем око светиа.*

*

Иако су путописи Јелене Димитријевић обележени експлицитним патриотизмом и осећањем припадности српској нацији и православној религији, она је увек приступила *Другом* са поштовањем и радозналешћу према страниј култури и нацији, сукобљавајући се са етноцентричним ставовима западне културе, али и са сопственим националним и верским предрасудама. Упркос наглашеном рационалистичком духу и потреби да започне дебат у са *Другим* о објективној истинитости одређених ставова, Јелена Димитријевић је сматрала да је основни пут за разумевање странца саслушати и забележити његову / њену страну приче. То је био мото свих њених истраживачких авантура. Она негира етноцентричну теорију о примарној важности и првенству западњачких опсервација о *Другом* у односу на његову личну презентацију, што представља уједно и један од најважнијих елемената у њеном путописном стваралаштву. Књижевница је омогућила плејади немоћних, дискриминисаних и маргинализова-

⁹ Супруга муслиманског владара - једног од најбогатијих људи у Индији.

¹⁰ У часопису *Венац* (1929) читамо да „Јелена намерава да изда збирку нових песама и путничка писма са Далеког истока.“ (С.Х.1929:391).

них групација да проговоре о својем положају, проблемима и потребама, што је у супротности са оријенталистичким и колонијалним дискурсом у којем је проучавани *Други* само неми објекат.

Описујући реално и минуциозно системе животних правила различитих нација на Истоку и Западу, релације међу њима, различитости и тачке раздвајања, као и духовне токове којима се креће друштво, Јелена Димитријевић је створила историју *малих* догађаја, појединачних животних прича у којима је садржана суштина егзистенције специфичних друштвених група: родних, националних, религиозних и класних. Крајњи циљ је био лична интелектуална афирмација, али и обогаћивање српске књижевности и сопствене националне културе.

Литература

- А., „Пут кроз Индију”, *Политика*, ХХВИ, 7103, стр.4. 1928.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Јелена. *Писма из Индије*. Библиотека Народног университета у Београду. Св.2. Београд. 1928.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Јелена. *Седам мора и четири океана: пућем око света*. Државна штампарија Краљевине Југославије. Београд. 1940.
- „India, history, culture, tradition and nation” <http://www.britannica.com/nations/India>. [10.09.2009]
- Ј.П. „Наша књижевница која је обишла скоро цео свет (разговор с Ј.Димитријевић)“, *Време*, ХХ, 6547, 17. 1940.
- МИЛАТОВИЋ, Петар. 2007. „Тагоре У Београду!”. <http://www.politikin-zabavnik.co.yu/tekst.php?broj=2844&tekst=01>. 11.10.2009.
- САИД, Едвард. *Оријентализам*, Библиотека ХХ век : Чигоја штампа, Земун. Београд. 2000.
- СПИВАК, Гајатри Чакраворти. 2003. *Критика постколонијалног ума*. Београдски круг. Београд.
- СТОЈАНОВИЋ, Миролуб, (ур.) *Јелена Димитријевић - животи и дело*. Зборник радова, Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета. Ниш. 2006.
- ВАСИЉЕВ, Л. С. *Историја религија Истока*. Ново дело, Просвета, Београд. 1987.
- ЖИВАНОВИЋ, Ј. „Јубилеј Ј.Ј.Д.”, *Венац*, ХИВ, 4/5, 391. 1928/29.

Jovana M. Reba

TAGORE AND JELENA DIMITRIJEVIC: A FORGOTTEN TRAVEL BOOK FROM INDIA

Summary

This paper analyzes travels from India (1927) by Jelena Dimitrijevic (1862-1945), a Serbian writer who, by her writings, feminist attitudes and active act of traveling to the East and the West overcame the patriarchal reality framework at the intersection of 19th and 20 century. Particularly fascinating is her capability to realize her travelling dreams. Jelena Dimitrijevic could not be stopped or limited by gender, age, or possible problems and dangers on her travels in the first half of the 20th century. Thus, her love and admiration for the poet Tagore brought her to India where she had the opportunity to cross theoretical knowledge of the Far East with a complex mosaic of cultural and spiritual richness of the *Other*. Influenced by imagological and feminist theories, we tried to approach this text to contemporary audience, defining it as egotistic literary testimony of the day in life of a great poet, but also as a text about the history of mentalities, values and everyday life of India, where the images of each other (hetero-image) and self-image (self-image) are embedded. Thus, this book can be perceived as a detector of changes in the perception of the culture of the Far East in the 20th century.

Key words: Tagore, India, imagology, gynocritics, The Other, Gandi, travels

